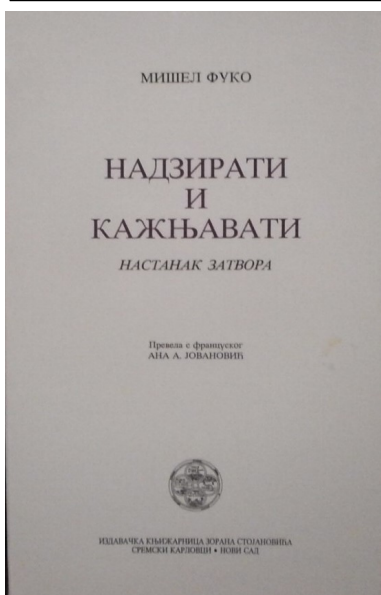

ПРИКАЗ КЊИГЕ МИШЕЛА ФУКОА „НАДЗИРАТИ И КАЖЊАВАТИ“

Марина Филиповић
Универзитет у Београду, Факултет безбедности,

Надирати и кажњавати; Мишел Фуко;
Просвета, Београд, 2010, 303 стр.

Књига „Надирати и кажњавати“, француског филозофа, писца и историчара Мишел Фука, представља веома значајно штиво у коме се тематизује реформа система кажњавања крајем 18. и почетком 19. века у. То је период када на подручју Европе и Сједињених Америчких држава долази до великих промена у традиционалном правосуђу, развоја нових теорија о закону и злочину, као и појаве мноштва моралних и политичких предлога. У књизи је дат приказ односа између душе савременог човека и нове судске власти, као и генелогича данашњег научно-судског система на који се казнена власт ослања.

Фуко на аутентичан начин описује реорганизацију казног система, која је имала за циљ креирање ефикаснијег система казнене власти, односно развој модерне институције затвора. Том приликом, писац правилно закључује да је за свега неколико десетина година ишчезло тело подвргнуто мучењу, рашчеречено или раскомадано, симболично жигосано на лицу и на рамену, изложено живо или мртво као пример јавности. Фуко у уводном делу књиге описно и детаљно објашњава целокупан процес „нестанака јавних мучења“. Према речима аутора, мучење тела је било мета казнене репресије, под којим се није подразумевала само казна осуђеника, већ и велика краљева освета. Дакле, злочинац је крив јер је штету нанео не само жртви, него и креатору закона које крши. Злочинац је физички повредио краљеву снагу и из тог разлога мора бити кажњено његово тело. Јавно мучење је имало за циљ да експлицитно прикаже шта се може догодити онима који би се усудили да се супротставе краљевом слову. Међутим, аутор је ваљано запазио да то уједно представља и највећи недостатак јавног мучења. Гледаоци, којима се шаље упозоравајућа порука, могу направити потпуно другачији избор од очекиваног, стати на страну злочинца, солидарисати се са његовим болом, препознати у њему мученика, занемарити злочин

који је починио, и у крајњој линији, окренути се против егзекутора. Фуко касније наводи примере у којима долази до извесног преображаја злочинца у хероја, захваљујући мноштву злочина нашироко излаганих или објави свог закаснелог покајања. Након чега злочинац у очима света почиње да се доживљава као неко ко води борбу, не само против закона, већ борбу против богатих, моћних, против жандармерије или стражара, против убирања пореза или порезника. Како је осуђеник био приказан као покајник који прихвата пресуду и тражи опроштај од Бога и људи за своје злочине, свет би га сматрао очишћеним од грехова, умирао би као својеврстан светац. С друге стране, и његова непокореност би га чинила великим и славним, јер Фуко уочава да не посустати при јавном мучењу значило је показати снагу коју никаква власт не успева да сломи.

Аутор затим посебно поштује и истиче четири општа правила. Прво је да никако не би требало проучавање казних механизма усмеравати само на њихово репресивно дејство, илити на њихову казнену димензију, него их разматрати у оквиру могућих позитивних ефеката, чак и ако се они на први поглед чине споредним. Дакле, Фуко је настајао да прикаже кажњавање као сложену друштвену функцију. Након тога Фуко наводи друго правило које настоји да испоштује у оквиру студије, а које се односи на анализу казних метода, и то не само као простих последица правних прописа или као показатеља социјалних структура, него као посебних техника вршења власти уопште, кроз анализу казних метода, не само као простих последица правних прописа или показатеља социјалних структура, већ и као посебне технике вршења власти уопште, апострофирајући кажњавање као политичку тактику. Фуко настоји да прикаже историју казног права и историју друштвених наука као два истовремена тока, која имају заједничку матрицу, а која су последица јединственог епистемолошко-правног процеса. Аутор заправо у технологији власти тражи корене хуманизације казног система и нових сазнања о човеку. Последњим правилом аутор се опредељује за испитивање да ли је извођење душе пред кривични суд, као и укључивање научног знања у судску праксу, последица промене у начину на који односи власти утичу на тело. Увидом у четири правила аутора књиге, могло би се рећи да се Фуко у оквиру своје студије бави проучавањем, како промена казних метода, које настају као последица политичке технологије тела, тако и питањем на који начин је специфични начин потчињавања индивидуе узроковао да човек постане сазнајни предмет научног дискурса.

Дело „Надзирати и кажњавати“ чине 302 странице, преведене са француског језика. Рукопис је подељен на четири дела, које чине јединствену целину својеврсне студије аутора. У оквиру првог дела, под насловом „Јавна мучења“ Фуко се бави значајним питањима, која тематизује у две целине, које носе наслове „Тело осуђеника“ и „Упечатљив приказ мучења“. Том приликом, аутор у првом делу књиге сликовито описује примере јавног мучења, у којима је тело мученика, као главна мета казнене репресије, бивало кидано кљештима, трзано коњима, сечено на комаде и претварано у пепео. Након тога, аутор нам даје приказ правилника за Дом младих затвореника у Паризу, који је састављен у првој половини деветнаестог века са циљем формалног уређења распореда дневних активности затвореника. Након тога, аутор истиче да исти злочини и злочинци не кажњавају на исти начин, већ да се за сваки посебан случај дефинише различит метод кажњавања. То је период великих

скандала, када у Европи и у Сједињеним државама долази до реорганизације система кажњавања и небројаних предлога за реформама, када се развијају нове теорије о закону и злочину итд.

Међутим, свега неколико деценија након тога долази до нестанка јавних мучења, телесне казне којом се наноси бол. Дошло је до нестанка тела подвргнутог мучењу, жигосаног и изложеног на призор јавности. Само кажњавање је изгубило карактер јавног призора, а за сваки покушај спектакуларности и церемоније кажњавања било све мање разумевања. Наиме, све до револуције, општи облици казнене праксе били су регулисани Уредбом из 1670. године, која је прописивала одређену хијерархију казни: од смрти, истражне тортуре ради сазнавања истине, робијања, бичевања, јавног покајања или прогнанства. Јасно је да су то биле највећим делом физичке казне, које варирају у зависности од обичаја, природе злочина и статуса осуђеника. Тако су се под смртном казном подразумевале различите врсте смрти, стога су неки злочинци били осуђивани на вешање, други на одсецање шаке или пак одсецање и бушење језика, а затим на вешање, ломљење удова, ломљење костију све до смрти природним путем, неки на черечење помоћу четири коња итд. Међутим, аутор наглашава да никако не треба схватити да се свакодневна казнена пракса сводила само на наведени арсенал ужаса и да су јавна мучења и погубљења била најчешће казне. Наиме, Фуко овде објашњава да су најчешће казне биле прогнанство или глоба, док се удео јавних мучења у казненом систему није огледао само у свечаном обреду погубљења, него и у додатном виду кажњавања, али је ипак свака иоле строжа казна морала да садржи елементе јавног мучења. Том приликом Фуко наводи дефиницију јавног мучења, коју преузима од Жокура, где се каже да је то: „Необјашњива појава коју је изродила варварска и свирепа машта човека“. Аутор у том тренутку констатује да можда јесте необјашњива, али да сигурно није без правила, нити дивљачка. Према њему, мучење је техника, а не неконтролисани гнев, и да као таква мора задовољити три основна критеријума. Пре свега, она мора да изазове одређену количину патњи, које се могу тачно измерити или бар приближно проценити, поредити и степеновати. Дакле, смртна казна је мучење утолико што се не своди на просто лишавање права на живот, већ представља повод и кулминацију прорачунате градације патњи. Смрт-мучење је „вештина одржавања живота у патњама, тако да се постигну стотине малих смрти, кроз најистанчаније и најпробраније агоније“, пише Фуко. Према аутору, други критеријум подразумева да такво изазивање патње подлеже строго утврђеним правилима. Који подразумевају да врста телесног мучења, квалитет, интензитет и трајање бола зависе од тежине злочина, личности злочинца, као и друштвеног статуса његових жртви, док је бол предмет законских прописа, казна мучењем се не спроводи над телом насумице или без разлике, она је срачуната према детаљним правилима. Фуко, међу поменутих правилима наводи „број удараца бичем, место где ће се прислонити усијано гвожђе, врста сакаћења (одсецање шаке, бушење усана или језика), дужина агоније на ломачи или точку (да ли осуђеника треба одмах задавити или га пустити да полако издише)“. Треће, мучење је уз све то део ритуала, који као елемент казнене литургије треба да испуни два захтева. Први подразумева да сам ритуал жртву жигосе срамом, било ожигљом који оставља на телу, било призором за јавност. Други захтев подразумева тријумф правде и правосуђа који досуђује казне.

Фуко истиче да казна мучењем није било који облик телесног кажњавања: „то је прорачунато изазивање патњи, организовани ритуал жигосања жртве и јавно приказивање власти која кажњава, а не очајнички потез правосуђа које се, заборавивши своја начела, предало необузданом гневу“. Међутим, иако је поступак доношења пресуде био тајан, приликом самог утврђивања истине морала су се поштовати одређена правила, што је подразумевало постојање утврђеног модела доказног поступка. Даље, сви докази су се могли међусобно комбиновати према прецизним аритметичким правилима, у смислу да су два половична доказа могла чинити један пун доказ, а админикле, ако их је више и ако су биле узајамно сагласне, могле су се комбиновати и чинити један половичан доказ, али никада, колико год да их је, нису могле чинити један пун доказ. Том приликом Фуко наводи претпоставке према којима кажњавање тежи да постане најскривенији део кривичног процеса, извршење казне тежи да постане аутономни сектор, долази до прерасподеле одговорности за нечасне, срамне поступке, укидање јавних мучења, нестајање призора који се нуди гледаоцима, физичка патња и телесни бол нису више саставни елементи казне. Увидом у многобројне примере, запажа се својеврсна измена самог циља казне. Наиме, Фуко експлицитно поставља питање: „На шта казна циља ако није више усмерена на тело? Према Фуку тело је једини облик својине који се може одузети, па се поред казне и одмазде тела, развојем тржишне економије појављују се и затворске радионице. Удео принудног рада у казним механизмима смањив се у 19. веку и биће замењен затвором који има васпитно-поправну сврху.

Фуко у наредној глави, којој даје наслов „Кажњавање“, тематизује питања „ширења казнене функције“ и „благих казни“. Наиме, како се у другој половини 18. века свуда наилази на протесте против јавних мучења, било да је реч о филозофима, теоретичарима права, правницима, људима од закона, члановима парламента или скупштинским законодавцима, јављају се идеје да казне треба да буду умерене и сразмерне преступима, да се смртна казна изриче само кривима за убиство и да се укину јавна мучења против којих се буне осећања човечности. Фуко указује да долази до феномена ублажавања насилности у казненом систему, дакле, појаве да се двоструког кретања у том раздобљу, током којег злочини као да губе у жестини, док кажњавање делимично губе на интензитету, али добијају на учесталости. Том приликом Фуко настоји да се бави питањем учесталијих дела, њихових узрока и самих последица. Фуко експлицитно износи критике према привилегијама правосуђа, истиче њихову застарелу ароганцију, слабости, њихове неумерености, претеривања и мањкавости. Недвосмислен је став аутора да треба изменити циљеве казнене политике, као и опсег њихових дејстава. Фуко сматра да је битно пре свега одредити нова начела регулисања, усавршавања и универзализације кажњавања, смањити њихову економску и политичку цену повећањем њихове ефикасности и ширењем поља дејства. Фуко то укратко објашњава као стварање нове организације и нове технологије казнене власти, што издваја као основне разлоге за увођење казнене реформе у 18. веку. Након тога Фуко даје опис „семио-технике“, која је представљала покушај за наоружање казнене власти. Том приликом даје нам опис шест основних правила на којима таква техника почива. Прво правило је о „најмањој потребној количини“, које подразумева да се казна предузима зато што доноси корист, и да самим тим казна мора да надмашује корист коју је кривац извукао из зло-

чина. Друго правило је о „довољно делотворној улози представе“, према којем кажњавање не треба да циља на тело него на представу, и да тело као такво треба да се јавља као објекат представе, а не субјекат патње. Након тога, аутор даје опис трећег правила о „побочном дејству“, под којим подразумева да казна има најјаче дејство код оних који нису починили преступ, а да међу свим казнама треба изабрати оно средство које ће остати најделотворније и најпостојаније у сећању народа, а уједно бити најмање свирепо за тело кривца. Затим следи правило о „савршеној извесности“, према којем закони који дефинишу злочине и прописују казне треба да буду савршено јасни како би сваки члан друштва могао да разликује кривичне радње од поштених. Долази до нестанка усмених предања и обичаја, и појаве писаног законодавства, које ће бити постојан споменик „друштвеном уговору“. Поред тога, потребно је да судски поступци постану јавни, да сви буду упознати са разлозима због којих је један окривљени осуђен или ослобођен, те да сви могу увидети разлоге кажњавања. Након тога, правило о „општим критеријумима истинитости“, подразумева одбацивање тортуре, изнуђивања признања, легалних доказа, прибегавања мучењу, и начело да се оптужени мора сматрати невиним, све док се његов злочин коначно не докаже. Напослетку, Фуко описује и последње правило, о „оптималној спецификацији“, према којем да би казнена семиотика потпуно покрила читаво подручје незаконитих радњи које се желе сузити, треба идентификовати све могуће повреде закона, класификовати их и сврстати тако да ниједан не може да остане не записан. То је значило да су били неопходни прецизни закони да у њима буде присутан сваки тип прекршаја и кривичног дела. Поред тога, јавила се идеја да казне не делују једнако на све, јер новчана глоба не застрашује једнако богаташа, а одузимање части не пада тешко онима који су већ били томе изложени, па „индивидуализација“ јавља као крајњи циљ правилно прилагођених закона. У поглављу које носи назив „Благе казне“, Фуко истиче потребу проналажења одговарајуће казне за сваки злочин, што је значило проналажење такве његове непоновљиве последице да идеја о њој, учини идеју о злочину потпуно непривлачном, а да силу која је навела на злочин окреће против ње саме.

Фуко у трећој глави која носи назив „Дисциплина“, тематизује питања међу којима су „Послушна тела“, „Инструменти правилног усмеравања“, „Паноптизам“. На самом почетку аутор описује идеалну грађу војника у 17. веку. Према њему, војник тог времена је био неко ко се препознаје издалека, неко ко поседује обележја као што су природна крепкост, храброст и поноситост, што можемо повезати са разматрањем тела у класичном добу, када је тело откривено као објекат и мета власти. Стога је у то време велика пажња придавана телу, које је бивало дресирано и манипулисано, покоравано не би ли постало послушно и вично, и не би ли му се снага повећала. Према аутору, током 17. и 18. века дисциплине су постале опште формуле за доминацију. Том приликом, Фуко прави разлику између дисциплине и ропства, објашњавајући да се дисциплине нису темељиле на присвајању тела и власничком односу према њему. Према њему, вештина управљања људским телом није имала за циљ само да се његове способности повећају, нити само да се оно још више потчини, већ да се створи такав однос који у оквиру истог механизма тело чини утолико покорнијим што је оно корисно и обрнуто. Фуко посебно истиче организацију простора која је у функцији дисциплине која почиње са распоређивањем

јединки у простору. Према њему дисциплина само понекад захтева „ограђен простор“, издвајање неког места које ће бити специфично у односу на сва остала и затворено као свет за себе, али наглашава да то никако није стално, ни неопходно, ни довољно за механизме дисциплинирања. Потребно је преуређење и подешавање простора на много спретнији и финији начин, пре свега према начелу омеђивања сваког елемента засебно или парцелисања, прописима о функционалним размештањима постепено, како би се у дисциплинским институцијама кодификовао простор. У дисциплини су елементи међусобно заменљиви, јер је сваки дефинисан местом које заузима у неком низу, као и растојањем у односу на остале.

У даљим елаборацијама, посебна пажња се посвећује разматрању дисциплине као значајног средства и апарата правилног усмеравања људи. Наиме, полази се од претпоставке да је дисциплина један од главних елемената која има различите задатке, али се већина њих односи на усмеравање и она различите појединачне снаге и способности не повезује у циљу њиховог умањења, већ вишеструког увећања. Затим, посебна пажња се придаје свеобухватном сагледавању осматрачница за које се претпоставља да су биле својеврсна вештачки изграђена насеља која су имала своју специфичну архитектуру. У таквој специфичности, долази до трансформације самог циља насеља. Према аутору, циљ таквих објеката примарно се не огледа у њиховом спољашњем изгледу, већ у стварању адекватних предиспозиција за надзор тј. ефикасно праћење спољашњег окружења. Таквим надзором, омогућавала се континуирана контрола, али са друге стране и правовремено реаговање када се дисциплина није на адекватном нивоу поштовала.

По завршетку анализе дисциплине и њених елемената, аутор на један систематичан и крајње рационалан начин увиђа и интерпретира одређене функције самог кажњавања. Претпоставља се да је аутор користећи своја вишегодишња искуства зашао одиста дубоко у анализу саме структуре и форме процеса и стила кажњавања. Посебно се да се у односу на одређене карактеристике развијају понашања, али и поступци којих се треба придржавати. У односу на тако постављен оквир и правила, могуће је извршити груписање појединаца како у односу на минималне референтне вредности, тако и у односу на максималне предодређене вредности. Свакако, да би се све то на исправан и благовремен начин и реализовало, потребно је да се изврше одређене „квантификације карактеристика индивидуа“ чиме би се омогућило њихово сврставање у одређене хијерархијске групе. На основу претходно реченог, може се закључити да је реализација тако постављеног задатка помало и компликована, на шта посебно аутор и сугерише. Примећује се да искусним запажањима, аутор на један веома систематичан начин врши диференцијацију таквих карактеристика. Свакако, циљ сваке квантификације, односно мерења јесте да се спозна одређена појава или процес како би се она могла даље груписати или користити. Потребно је повући и јасну демаркациону линију саме платформе различитости која се користи за распоређивање појединаца у одређене групе.

Једно од најинтересантнијих поглавља посвећено је самим затворима као институцијама за делимично односно потпуно преваспитање. У оквиру поменутог поглавља, своје излагање аутор започиње разматрањем затвора у специфичној историјској перспективи. Посебно се напомиње да је затвор као институција постојао много пре него што су многи у својим радовима то истицали и везивали за одређе-

не периоде. Неретко, многи су настанак затвора директно или индиректно везивали за настанак савременог законодавства. Наравно, функције затвора се први пут у правом смислу речи почињу спомињати када се донесе конкретни закони којима се предвиђају одређене новчане или казне затвора. Паралелно са развојем затвора као објекта у којима недисциплиновани појединци мењају своје навике и понашање, развијала се казнена власт. Према аутору, казнена власт се може посматрати као одређена и значајна функција друштва без које се њен опстанак не може ни замислити, а која се са друге стране спроводи еквивалентно над свим грађанима једне државе. Свакако, казна затвора се једноставно може дефинисати као ограничење слободе кретања људи са циљем њихове рехабилитације. Аутор, веома пажљиво описује суштину затворских казни, док са друге стране посебну пажњу посвећује историјској перспективи развоја таквог вида санкционисања људи. Врло је интересантан ауторов опис одређених појединости саме казне затвора. Полазећи од изолације која је кључна компонента преваспитавања појединаца, у оквиру затвора реализују се и друге активности које имају за циљ да се створи одређена радна дисциплина код самог појединца. Дакле, у тачно одређеним деловима дана, затвореници обављају различите задатке сходно својим способностима и интересовањима. Управо то им и омогућавања да кроз унапређење сопствене дисциплине једног дана по изласку из затвора постану грађани који ће поштовати усвојене системе вредности институционализоване кроз законска и подзаконска документа. Посебну пажњу, аутор је посветио и објашњењу процеса санкционисања младих људи. Полазећи од специфичног физиолошко-психолошког статуса младих људи, аутор наглашава значај ефикасних казни затвора у оквиру којих би требало да се посебна пажња прида њиховом моралном сазревању и одрастању.

Фуко апострофира велики значај концепта *Паноптикона*, који је тридесетих година 19. века служио као модел за архитектонске нацрте великог броја затвора. Главна функција Паноптикона била је да се насилно наметање послушности, замени мироном ефикасношћу савршеног надзора. Савршени надзор омогућава да се све што се дешава унутар једне установе може сваког тренутка видети, и то од стране само једног чувара. Сматрало се да треба изградити затвор где су затвореници видљиви, то би била зграда округлог облика са ћелијама на њеној ивици и кулом за стражаре у средини. Поред тога, Паноптикон је уједно и документациони систем, који омогућава организовано и континуирано прикупљање података о појединцима. Тиме починилац деликта постаје лице које треба упознати, предмет могућег знања. Постаје *преступник*. Према аутору преступник се разликује од починиоца деликта тиме што за његову карактеризацију није искључиво релевантан сам деликт, колико живот који је имао. Прецизније речено, да би се омогућило стварно преваспитавање лица, казнено-поправна техника мора бити усмерена на живот и добро познавање биографије појединца.

Међутим, Фуко експлицитно истиче да је затвор, у својој реалности и својим видљивим последицама, доживљен као велики неуспех казног правосуђа, па су се у периоду од 1820. године и 1845. године јавиле критике његових метода. Такве критике су се огледале у томе што без обзира на проширење, трансформацију и изградњу нових закона, није долазило до смањења стопе криминалитета, још горе, долазило је до повећања броја злочинаца. Затим, да одузимање слободе подстиче

нове преступе, па се по изласку из затвора, шансе за повратак у њега повећавају, тиме затвор умножава број опасних преступника међу становништвом. Стражари постају корумпирани, заплашени и неспособни, не разумеју своју праву улогу. Такође, затвор подстиче удруживање преступника и ствара средину која им омогућава да се они узајамно помажу и планирају будућа саучесништва, што има посебно негативан утицај на младе преступнике који су први пут осуђени. Фуко истиче да реформа затвора, дефинисана 1945. године, није никада била стварно спроведена и да је неопходно вратити се њеним основним начелима, која се свде на универзалних седам максима о правилним законским установама, а то су преваспитавање, разврставање према казненој тежини преступа, модификовање казни према личности затвореника, рад и образовање у затвору, оспособљено и стручно особље, као и мере надзора преступника по изласку из затвора.

Као једну од најважнијих последица затворског система, Фуко проналази у томе што се он значајно проширио изван подручја законског затварања, и тиме казнену власт учинио природном и оправданом, што јој, између осталог, омогућава избегавање одговорности за своје претераности или злоупотребе.